

Андрій Блануца

**Земельна політика Ягеллонів
на українських теренах
Великого князівства Литовського
(1440–1572 рр.)**

Блануца А.

**ЗЕМЕЛЬНА ПОЛІТИКА ЯГЕЛЛОНІВ НА
УКРАЇНСЬКИХ ТЕРЕНАХ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА
ЛИТОВСЬКОГО (1440–1572 РР.) /**

**ВІДП. РЕД. П.САС. – К.: ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ
УКРАЇНИ НАН УКРАЇНИ, 2017. – 423 С.**

Опублікована нещодавно монографія становить підсумок багаторічних литуаністичних студій київського дослідника Андрія Блануци, котрий порушив насправді цікаву та маловивчену тему, адже так зване «земельне питання» актуальне й для нашого сьогодення. Результатом копіткої, насамперед джерелознавчої роботи стало ґрунтовне видання, що хронологічно охоплює пізнь середньовіччя та ранню модерну добу. Автор доволі вичерпно опрацював значний історіографічний доробок своїх попередників, слухно підсумувавши,

що проблема земельних надань представників династії Ягеллонів перебувала на марґінесі литуаністики ХІХ–ХХІ ст. (с.53).

Професійним рівнем відзначається вивчення дослідником джерел. Підкреслимо, що впродовж останніх років А.Блануца працює в рамках литовсько-українського проекту з публікації книг Литовської метрики. Частину опрацьованих ним документів уже введено до наукового обігу, однак переважна більшість досі неопубліковані та зберігаються в архівних і бібліотечних установах країн Центрально-Східної Європи.

Головний джерельний фонд, за класифікацією А.Блануци, становить актова документація – листи або грамоти, привілеї, підтвердження, вольності (відпущення), оренди, справи, оповідання, вироки, декрети, ухвали, дарчі, акти купівлі-продажу, застави, обмінні листи, реєстри та записи (с.64–84). За тогочасною канцелярською практикою такі документи часто реєструвалися в Литовській метриці, проте, як демонструє дослідження київського історика, далеко не всі, а їх ориґінали й досі зберігаються в архівах Литви, Польщі, Росії та України. А.Блануца цілком закономірно пояснює це поганим станом збереженості численних книг метрики (с.85–87). Водночас, уважаємо, що джерельну базу дослідження могло б підсилити залучення інших типів історичних матеріалів, насамперед наративного характеру. Зокрема при вивченні церковного землеволодіння корисними були б візитації цілих епархій або окремих парафій чи монастирів. Однак, ураховуючи специфіку дослідження земельної політики, абсолютно логічною є першочергова концентрація уваги саме на матеріалах Литовської метрики.

Методологічна частина монографії побудована на використанні притаманних історичним дослідженням методів і принципів. Особливо варто виділити її

термінологічну складову, де автор оперує понятійним апаратом, максимально опертим на документи.

Уже з першого фактичного розділу книги – «Гене́за поземельних відносин у Великому князівстві Литовському» – розкривається доволі складний процес формування так званого «земельного ринку». Загалом земельні володіння нобілітету на українських теренах, у річищі історіографічної традиції, А.Блануца умовно поділяє на дві групи: «термінові/безтермінові» та «вічні». Названі групи, своєю чергою, вирізняються численними формами таких тримань: «до одного й більше животів», «до волі та ласки господаря», «на ленному праві», «до очищення вотчини», «на хлібокормління», «на поживенье», «до осмотренья», «до лучшего опатранья», «вічні тримання», «вотчинне володіння», «володіння за спадком», «за правом близькості».

Головною умовою отримання того чи іншого типу землеволодіння було виконання земської служби. На думку автора, саме це явище стало «цементуючим ядром, що об'єднувало зем'янсько-шляхетський прошарок у межах певної культурної спільноти» (с.124). Із таким твердженням важко не погодитися, адже подібна практика наділення землею чи іншими маєтностями була характерна для більшості державних утворень тогочасної Європи.

Важливий вплив на типологію й територію великокнязівських наділів мав зовнішньополітичний фактор. Так, у періоди литовсько-московських воєн (кінець XV – середина XVI ст.) географічно пріоритетними для пожалувань були прикордонні терени Литви, зокрема й українські, у більшості випадків надані на ленному праві за умови відбування військової (земської) служби. Загалом саме збільшення чисельності війська та забезпечення спроможності прибути на службу власним коштом проглядається в більшості заходів уряду, що варто було ще більше підкреслити в монографії. В умовах постійного воєнного протистояння з Москвою першочерговим завданням для литовського уряду було забезпечення утримання війська, здатного зберегти позиції, завойовані у часи Ольгерда та Вітовта.

Окремим проблемним блоком представлено правову й судову практики щодо шляхетського землеволодіння. Зокрема дослідник виділяє декілька основних періодів: 1) достатутівий (1440–1529 pp.); 2) I Литовського статуту (1529–1566 pp.); 3) II Литовського статуту (1566–1572 pp.) (с.203–244). Кожен характеризується своєрідною специфікою застосування правових норм у судовій практиці. Так, у достатутівий період питання землеволодіння регулювалися уставними земськими грамотами, які надавали великі князі литовські для тих чи інших земель своєї держави. I та II Литовські статуту загалом уніфікували й кодифікували наявні правові норми з певними доповненнями, що зрештою призвело до зародження та сталого розвитку земельного ринку.

Земельну політику перших Ягеллонів на великокнязівському престолі – Казимира (1440–1492 pp.) та Олександра (1492–1506 pp.) – висвітлено крізь призму типології безпосередніх надань і повторних підтверджень. Примітною ознакою таких пожалувань був поступовий перехід від домінуючого (за Казимира Ягеллончика) безтермінового типу до (дедалі більш наростаючого за Олександра Казимировича) приватного землеволодіння. За схожою

парадигмою ситуація розвивалася у часи Сигізмунда I Старого (1506–1548 рр.) та Сигізмунда II Августа (1548–1572 рр.). Першочерговою причиною цього процесу було посилення обороноздатності країни, особливо в умовах московської агресії. Тому уряд ішов навіть на свідоме скорочення власних доходів заради утримання повноцінного війська.

Постійне зменшення державного (великокнязівського) земельного фонду призводило до частих ревізій уже наданих володінь. Зокрема до таких дій свого часу вдався Сигізмунд I Старий. У 1547 р. великий князь литовський наказав усім землевласникам Волині надати до його канцелярії документальні підтвердження на право власності (с.329). Схожі дії в 1548–1549 рр., спрямовані на реструктуризацію земельного запасу частини білоруських та українських земель, провела дружина Сигізмунда – королева Бона Сфорца (1518–1557 рр.). Цікаво, що її заходи торкалися не тільки світського, а й церковного землеволодіння (с.298–299, 323–328).

Останній представник династії Ягеллонів на литовському престолі – Сигізмунд II Август – активно продовжував земельну політику своїх попередників, особливо в поширенні ленного права. Першочерговим завданням великого князя було стабільне забезпечення земської служби. Для вирішення цього він наділяв і підтверджував привілеї місцевої й іноземної шляхти, часто надаючи нобілітацію представникам нижчих верств чи іншого віросповідання (с.339–340, 358).

Поряд із цим поза увагою дослідника опинилися окремі аспекти проблеми. Так, А.Блануца не виокремлює землевласників із князівськими титулами, які у Великому князівстві Литовському представляли окрему верству колишніх удільних володарів, котрі не збиралися позбуватися своїх прав та імунітетів, при цьому утримуючи власні дружини. Правителі намагалися ліквідувати удільні традиції шляхом зрівняння титулованої знаті з рештою служилих землевласників. Ця політика простежується, починаючи з відомих привілеїв Ягайла Ольгердовича 1387 р., Гродненського 1432 і Троцького 1434 рр. привілеїв Сигізмунда Кейстувовича, Віленського привілею Казимира Ягеллончика 1447 р., частково у привілеях Волинській 1452 та Київській 1471 рр. землям аж до Віленського привілею Олександра Казимировича 1492 р., який позбавляв удільних князів права зносин з іноземними державами, надання урядів і земельних пожалувань своїм васалам, тобто остаточно ліквідував рештки їх суверенітету¹. Подібна політика найбільш яскраво відбивалася у земельних наданнях. Так, більш-менш значні пожалування княжата отримали тільки при роздачі конфіскованих володінь князів Глинських, коли уряд був наляканий переходом багатьох титулованих васалів на московську службу (с.291). Через це княжатам доводилося частіше вдаватися до купівлі земель, при цьому старанно стежачи, щоби такі акти було засвідчено належного статусу свідками (с.211) та щоб вони мали довічний статус. Саме тому в акті обміну земель з Іваном Ілліничем від 15 квітня 1540 р. у своєму колишньому дружньому уділі

¹ *Войтович Л.* Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII–XVI ст. – Л., 1996. – С.200.

князь Дмитро Іванович Путятич застерігав: «И по насъ будучимъ ближнимъ нашим и детемъ нашим не надобно того рушати» (с.227).

Варто було окремо простежити всі моменти, пов'язані з особливостями земельної політики стосовно титулованих землевласників. Хоча б на такому рівні, як аналіз церковного землеволодіння або ж територіальних особливостей земельних надань. Так, окремі приклади, наведені в монографії, показують результати реалізації Віленського привілею 1492 р., хоча автор і не ставив перед собою подібного завдання. Князі змушені були не тільки звертатися до великокнязівської влади в питаннях арбітражу щодо земельних володінь споріднених родин у колишніх удільних князівствах (с.179–180), але й просити підтверджувальні грамоти на свої купівлі, даровизни та застави (с.230–231).

Як будь-яка праця, монографія А.Блануци також не позбавлена дрібних вад. Зокрема в питаннях князівської генеалогії навряд чи доцільно було звертатися до давньої праці А.Бонецького (с.206), адже, на наш погляд, найбільш точну генеалогічну таблицю князів Заславських подано в останній праці В.Собчука (щоправда автор, слідом за деякими джерелами, називає їх «Жаславськими»)². В алфавітному покажчику не можна було подавати князя як «Красний Василь Федорович» (с.399) – це не прізвище, а прізвисько, на зразок «Мудрий» або «Хоробрий». До того ж князі Красні жили у цей період, це гілка князів Друцьких, яка вигасла 1516 р.³ Так само некоректно подавати в покажчику «Гедимінович Михайло Євнут» (с.394), оскільки «Гедимінович» – це його найменування за батьком, а не прізвище.

У цілому А.Блануці вдалося розкрити всі поставлені проблеми. Висновки добре обґрунтовані, вони логічно випливають з тексту монографії, яка написана доступною мовою, а численні цитування документів вдало підсилюють авторську думку, не залишаючи сумнівів у доброму володінні матеріалом. Ретельне вивчення джерел, насамперед Литовської метрики, дало підстави сформулювати основні тези дослідження. Зокрема розкрити перед читачем широкий спектр пожалувань у контексті типології землеволодіння, правової та судової практики. Загалом праця А.Блануци суттєво посилила литuanістичний напрям української історіографії.

Л.В.Войтович (Львів), А.Є.Стасюк (Галич)

² Собчук В. Від коріння до крони: Дослідження з історії князівських і шляхетських родів Волині XV – першої половини XVII ст. – Кременець, 2014. – С.122–123, 164.

³ Войтович Л. Княжа доба на Русі: Портрети еліти. – Біла Церква, 2006. – С.301.